

نقش قوه مجریه در پیشگیری اجتماعی از جرم

عادل ساریخانی*

مریم سلطانی بهلولی**

چکیده

پیشگیری از ارتکاب جرم همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های نظام‌های حقوقی بوده و در جهت نیل به این هدف، نظریات متفاوتی مطرح گردیده است. یکی از تقسیم‌بندی‌های پیشگیری اجتماعی به دو گونه جامعه‌مدار و رشدمدار است که در جهت اصلاح ساختار شخصیتی افراد و همین‌طور اصلاح ساختارهای اجتماعی تلاش می‌نماید. اصل ۱۵۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران امر پیشگیری از جرم را در زمره یکی از وظایف قوه قضاییه قرار داده است. با این حال، نظام عدالت کیفری تنها می‌تواند در پیشگیری کیفری مداخله نماید و به موجب وظایف پیش‌بینی شده برای دولت در اصول بیست‌وهشتم تا سی‌ویکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تأمین رفاه اجتماعی و حذف بسترهای اجتماعی ارتکاب جرم در حیطه وظایف قوه مجریه قرار گرفته است. بنابراین، قوه مجریه با وظایفی که برای ارتقای سطح زندگی و رفاه اجتماعی افراد جامعه بر عهده دارد، در راستای کاهش شرایط اجتماعی ارتکاب جرم گام بر می‌دارد. تأمین زمینه آموزش و پرورش مناسب مطابق با اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز از دیگر وظایف قوه مجریه است که بخشی از برنامه پیشگیری اجتماعی محسوب می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: قوه مجریه، پیشگیری اجتماعی، پیشگیری جامعه‌مدار، پیشگیری

رشدمدار.

adelsari@yahoo.com

* عضو هیأت علمی دانشگاه قم

** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه قم (نویسنده مسئول)

maryam_soltani123@yahoo.com

امروزه نظام‌های حقوقی کشورهای پیشرفته، پیشگیری از جرم را به‌عنوان رویکردی بهینه و مؤثر به رسمیت شناخته و در قالب برنامه‌های متنوع اجرا می‌کنند.^۱ در واقع، می‌توان ادعا کرد که مهم‌ترین گام در بحث پیشگیری از جرم، اقدامات غیرکیفری قبل از وقوع آن می‌باشد؛ زیرا اقدامات کیفری به‌تنهایی موفق به کسب موفقیت چشم‌گیری در کاهش بزهکاری نشده‌اند. پیشگیری به‌عنوان یک سیاست بنیادین، برای اولین بار در سال ۱۸۲۹ از طریق قانون پلیس کلان‌شهر لندن تدوین گردید. مهم‌ترین تقسیم‌بندی که در این زمینه وجود دارد عبارت است از پیشگیری اولیه (سطح اول)، ثانویه (سطح دوم) و ثالث (سطح سوم). پیشگیری اولیه شامل برهم زدن شرایط جرم‌زای محیط فیزیکی و اجتماعی می‌باشد؛ اما پیشگیری ثانویه متضمن مداخله در حالت خطرناک و شرایطی است که احتمال وقوع بزه را تقویت می‌کند. در نهایت پیشگیری ثالث ناظر بر تدابیری است جهت ممانعت از تکرار جرم.^۲ پیشگیری اجتماعی بخشی از پیشگیری اولیه محسوب می‌گردد که تلاش دارد تا عوامل اجتماعی ارتکاب جرم را حذف نماید. در واقع، پیشگیری اجتماعی به دنبال بهینه‌سازی شخصیت افراد جامعه و حذف بسترهای اجتماعی ارتکاب جرم می‌باشد. نگارنده در تحقیق حاضر تلاش کرده است تا به بررسی وظایفی بپردازد که بر دوش نهادهای مختلف قوه مجریه گذارده شده است و می‌تواند نقش مستقیم یا غیرمستقیمی در مبحث پیشگیری اجتماعی از جرم داشته باشد. بنابراین هدف اصلی از تحقیق حاضر بررسی حدود اختیارات قوه مجریه در حوزه پیشگیری اجتماعی از جرم می‌باشد و اهداف فرعی عبارتند از بررسی ضرورت ورود قوه مجریه به عرصه پیشگیری از جرم و امکان‌سنجی واگذاری پیشگیری اجتماعی از جرم به قوه مجریه. در راستای نیل به اهداف فوق دو پرسش اصلی در تحقیق حاضر مورد توجه بوده است: ۱- میانی ورود قوه مجریه به عرصه پیشگیری از جرم چیست؟ ۲- نحوه نقش‌آفرینی قوه مجریه در پهنه پیشگیری اجتماعی از جرم چگونه است؟

در پاسخ به سئوالات فوق دو فرضیه مطرح می‌گردد: ۱- قوه مجریه به موجب وظایفی که طبق قانون اساسی و قانون پیشگیری از جرم بر عهده دارد و همین‌طور

۱. بابایی، محمدعلی؛ و علی نجیبیان، «چالش‌های پیشگیری وضعی از جرم»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۵، ۱۳۹۰، ص. ۱۴۸.

۲. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین، تفریبات درس جرم‌شناسی نظری، دوره دکتری دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۹، صص. ۴-۸.

محدودیت‌های قوه قضاییه در این زمینه، ضرورت دارد که در امر پیشگیری از جرم وارد شود. ۲- قوه مجریه از طریق وزارتخانه‌ها و نهادهای زیرمجموعه خود به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در بهبود شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه و همچنین حذف عوامل فردی و اجتماعی ارتکاب جرم نقش قابل توجهی را ایفا می‌نماید.

۱. شناخت مفهوم و گونه‌های پیشگیری اجتماعی از جرم

علم جرم‌شناسی پس از طی مرحله اخلاقی و فلسفی، وارد مرحله علمی و تجربی گردید. جرم‌شناسی علمی به دنبال کشف علل وقوع جرم در شخص مجرم و محیط پیرامون وی بود. در قرن هجدهم، فیلسوفانی مانند منتسکیو، ولتر، روسو و بکاریا، به محیط اجتماعی به‌عنوان عامل مؤثر در ارتکاب جرم اشاره نمودند.^۱ پس از شناسایی نحوه تأثیر شرایط اجتماعی و محیط فیزیکی بر ارتکاب جرم شهروندان، اندیشه کاهش شرایط جرم‌زا شکل گرفت و نظریات مربوط به پیشگیری از جرم مطرح گردید.

پیشگیری در لغت به‌معنای جلوگیری و دفع آمده است و پیشگیری کردن یعنی مانع شدن. در تعریف پیشگیری دو مفهوم موسع و مضیق مطرح شده است. در رویکرد موسع، مفهوم پیشگیری همه اقداماتی که در نهایت منجر به کاهش میزان بزهکاری شود را در بر می‌گیرد.^۲ اما در مفهوم مضیق، مجموعه وسایل و ابزارهایی است که دولت در جهت مهار بهتر بزهکاری و از طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرم‌زا و اعمال مدیریت مناسب عوامل محیطی، فیزیکی و محیط اجتماعی، مورد استفاده قرار می‌دهد. البته باید توجه داشت که پیشگیری با ابزار کیفری در این مفهوم جای نمی‌گیرد.^۳

پیشگیری غیرکیفری یا کنشی به دو گروه پیشگیری اولیه و ثانویه تقسیم می‌گردد که ناظر بر مرحله پیش از ارتکاب جرم است. در واقع تدابیر موردنظر در این گونه از پیشگیری فاقد جنبه قهرآمیز و کیفری بوده و به افراد ناکرده‌بزه اختصاص دارد. در حالی که مخاطب پیشگیری کیفری افراد بزهکار هستند. پیشگیری اولیه ناظر بر تغییر شرایط جرم‌زای محیطی و اجتماعی از طریق برنامه‌های درازمدت می‌باشد.^۴ مخاطب این برنامه‌ها همه شهروندان جامعه بدون هیچ وصف خاصی هستند. در

۱. نوربها، رضا، زمینه جرم‌شناسی، انتشارات گنج دانش، چاپ سوم، ۱۳۸۳، صص. ۱۶۷-۱۶۸.

۲. ابراهیمی، شهرام، «رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن»، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۲، ۱۳۸۸، ص. ۴۱.

۳. نجفی ابرندآبادی، تقریرات درس جرم‌شناسی نظری، پیشین، ص. ۴۲۲.

۴. همان، ص. ۱۷.

حالی که تدابیر به کار گرفته شده در پیشگیری ثانویه تنها به گروه‌های خاصی از افراد در معرض خطر اختصاص دارد. پیشگیری اولیه نیز به دو گونه پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی تقسیم می‌گردد. پیشگیری اجتماعی با ایجاد تغییرات و اصلاحات در فرد و جامعه به دنبال کاهش ارتکاب جرم به صورت پایدار است و تلاش دارد تا اعضای جامعه را از طریق آموزش و تربیت با نظام اجتماعی و فرهنگی، هماهنگ سازد.^۱ در واقع، این نوع از پیشگیری علت وقوع جرم را در ساختارهای اجتماعی جستجو می‌نماید.^۲ اما پیشگیری وضعی به دنبال برهم زدن شرایط ماقبل ارتکاب جرم است و در واقع، در مرحله گذار از اندیشه مجرمانه به فعل مجرمانه، وارد عمل می‌شود.

پیشگیری اجتماعی با مداخله در محیط اجتماعی عمومی و شخصی افراد از قبیل محیط‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و خانواده تلاش دارد تا سازوکارهای خودکنترلی و مهارت‌های اجتماعی را افزایش دهد. این نوع از پیشگیری به دو گونه جامعه‌مدار و رشدمدار تقسیم می‌گردد. پیشگیری جامعه‌مدار با هدف حذف عوامل جرم‌زا در محیط، در جستجوی کاهش انگیزه ارتکاب جرم و مقابله ریشه‌ای با آن می‌باشد. پیشگیری رشدمدار نیز با اتخاذ تدابیر پیشگیرانه در طول رشد افراد و همین‌طور با مداخله زودرس در مورد اطفالی که مظاهر بزهکاری را بروز می‌دهند، فرایند جامعه‌پذیری افراد را اصلاح می‌نماید. در واقع، هدف از این نوع پیشگیری، اصلاح شخصیت کودکان و نوجوانان مسأله‌دار است و از تبدیل آنها به بزهکار مزمن جلوگیری می‌نماید. برنامه‌های پیشگیری زودرس شامل برنامه‌های خانواده‌مدار، برنامه‌های مدرسه‌مدار و برنامه‌های اجتماع‌مدار می‌شود. برنامه‌های خانواده‌مدار تدابیری در جهت آموزش والدین، ایمن‌سازی و سالم‌سازی محیط خانواده و نظارت مستمر خانواده هستند. برنامه‌های مبتنی بر مدرسه نیز تدابیری به منظور اصلاح توانایی‌های تحصیلی و جلوگیری از فرار از مدرسه و همین‌طور ایجاد امنیت و رفع تبعیض میان دانش‌آموزان می‌باشند. برنامه‌های مبتنی بر جامعه نیز در راستای ایجاد فرصت برابر و گسترش عوامل حمایتی تأکید دارند.^۳

۱. شاطری‌پور اصفهانی، شهید، «پیشگیری اجتماعی از وقوع جرم در کنواسیون پالمو و کنوانسیون مریدا»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۳۸۸، ص. ۸۹.
۲. بیات، بهرام و دیگران، پیشگیری از جرم با تکیه بر رویکرد اجتماع‌محور، معاونت اجتماعی نیروی انتظامی ایران، ۱۳۸۷، ص. ۴۹.
۳. عظیم‌زاده، شادی، «جرم‌شناسی تطبیقی پایداری در بزهکاری در حقوق ایران و آمریکا»، انتشارات جنگل، ۱۳۹۰، ص. ۵۴.

۲. مبانی ورود قوه مجریه به عرصه پیشگیری از جرم

بزهکاری همواره به نظم عمومی صدمه وارد می‌نماید و سیاست‌های مهار بزهکاری در هر جامعه‌ای، بخش مهمی از سیاست‌گذاری‌های کلان کشور را تشکیل می‌دهد. با توجه به اینکه ارتکاب جرم همه بخش‌های جامعه را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد، مسلماً همه نهادهای حکومتی باید در امر مهار بزهکاری مشارکت داشته باشند. پیشگیری در مرحله پیش از ارتکاب جرم به معنای مداخله زودهنگام جهت جلوگیری از به فعلیت رسیدن قصد مجرمانه، پیشگیری غیرکیفری و خارج از تشکیلات قضایی است. برخی کشورها از جمله انگلستان، دستگاه‌های اجرایی را مسئول پیشگیری از جرم قرار داده‌اند؛ به دلیل اینکه نهادهای مذکور امکانات کافی جهت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در این خصوص را در اختیار دارند.^۱

بنابراین، مشارکت همه نهادهای دولتی و مردمی در اقدامات پیشگیرانه ضروری است و نمی‌توان صرفاً یک نهاد یا سازمان خاص را متولی این امر دانست. مهم‌ترین دلیل حضور قوه مجریه در این عرصه حفظ نظم عمومی جامعه است. ارتکاب جرم نظم عمومی جامعه را مختل نموده و ریشه در شرایط نامناسب اجتماعی و اقتصادی دارد. قوه مجریه نیز علاوه بر وظیفه تأمین امنیت جامعه و حفظ نظم، نقش مؤثری در ایجاد رفاه اجتماعی و کاهش مشکلات اقتصادی و آسیب‌های اجتماعی ایفاء می‌نماید. در واقع، دولت با انجام وظایفی که طبق اصول بیست‌وهشتم تا سی‌ویکم قانون اساسی بر عهده دارد، در حذف بسترهای ارتکاب جرم مشارکت می‌نماید. البته علاوه بر اینکه در قانون اساسی جمهوری ایران و قانون پیشگیری از جرم، ضرورت ورود قوه مجریه به عرصه پیشگیری از جرم مطرح شده است. قوه قضاییه نیز برای انجام این وظیفه با موانعی مواجه است. مهم‌ترین مانعی که بر سر راه قوه قضاییه در این امر وجود دارد، فقدان اختیارات و امکانات کافی برای اصلاح شرایط اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی است. در واقع، تدابیری که می‌تواند در مرحله پیش از ارتکاب جرم موجب پیشگیری شود، از حوزه اختیارات این قوه خارج است. بنابراین، قوه قضاییه بدون تعامل و حضور قوه مجریه نمی‌تواند در امر پیشگیری از جرم به نتیجه مطلوب دست یابد.

۱. نیازپور، امیرحسین، «بررسی پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانون پیشگیری از وقوع جرم»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۰.

۲-۱. موانع پیش روی قوه قضاییه در مهار بزهکاری

اصل ۱۵۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در مقام بیان وظایف قوه قضاییه به پیشگیری از جرم نیز اشاره نموده است. آنچه که از مفاد اصل مذکور برداشت می‌شود این است که یکی از وظایف قوه قضاییه، امر پیشگیری از جرم است. اما با توجه به محدوده اختیارات قوه قضاییه، به

نظر می‌رسد که بخش مهمی از بحث پیشگیری از جرم متناسب با ابزار و امکانات این قوه نیست. در واقع، تنها پیشگیری کیفری یا سطح سوم که ناظر بر وضعیت پس از ارتکاب بزه می‌باشد، در زمره وظایف قوه قضاییه است. البته قوه قضاییه در مقابله با بزهکاران برای پیشگیری از تکرار جرم آنها وارد برنامه‌های جامعه‌محوری می‌شود که نامشان ضمانت اجرای جرم است ولی لزوماً تنبیهی و قهرآور نیستند. وقتی نظام عدالت کیفری برای بزهکار بار نخست یا بزهکار کم‌اهمیت یا بزهکار زیر سن هجده سال، ضمانت‌اجراهایی چون خدمات عام‌المنفعه، جایگزین‌های حبس، حبس خانگی، تعویق صدور حکم، دوره مراقبت و مانند اینها تعیین می‌کند، وارد برنامه‌های جامعه‌محور شده است. حتی زمانی که این نهاد از طریق اعمال نظریه عدالت ترمیمی اقدام به قضا‌دایی می‌نماید، وارد برنامه‌های اجتماعی، اما در قالب ضمانت‌اجرا، شده است. در واقع، قوه قضاییه برنامه‌های واکنشی با هدف پیشگیری از تکرار جرم را اعمال می‌نماید که باز هم نیازمند مساعدت نهادهای دولتی است. اما باید توجه داشت که مفهوم پیشگیری اجتماعی به معنای حذف و به حداقل رساندن بسترهای جرم‌زا است و سیاست‌های پیشگیری از جرم در بلندمدت از وظایف آموزش و پرورش و سازمان‌های مرتبط با مسائل ارتباط جمعی و غیره است.^۱ بنابراین، پیشگیری اجتماعی و وضعی از جرم در مرحله ماقبل بزهکاری، امری غیرقضایی است و بهترین شیوه سپردن این امر به قوه مجریه است.^۲ در قانون پیشگیری از جرم نیز، قوه قضاییه به‌عنوان متولی و هماهنگ‌کننده نظام پیشگیری در نظر گرفته شده و شورای عالی پیشگیری از جرم، به‌عنوان یکی از نهادهای برنامه‌ریز و سیاست‌گذار در این زمینه پیش‌بینی شده است.^۳ قوه قضاییه برای اجرای سیاست‌های پیش‌بینی‌شده در پیشگیری اجتماعی، ابزار مناسب

۱. صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی عنوان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلسه ۵۸، انتشارات اداره کل فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۴، ص. ۱۵۸۳.

۲. صورت مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی، انتشارات اداره تبلیغات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۹، ص. ۳۴۷.

۳. نجفی ابرندآبادی، تقریرات درس جرم‌شناسی نظری، پیشین، ص. ۵۶۴.

را در اختیار ندارد و نیازمند ورود قوه مجریه در این عرصه می‌باشد. به‌عنوان نمونه بخش مهمی از پیشگیری اجتماعی به بهبود شرایط اقتصادی جامعه اختصاص دارد که در محدوده اختیارات قوه قضاییه تعریف نشده است. در واقع، ابتکار عمل در زمینه بسیاری از تدابیر پیشگیرانه اجتماعی مانند بهینه‌سازی اقتصاد، آموزش و غیره در اختیار قوه مجریه است. مدیریت نظام آموزشی و اقتصادی و فرهنگی جامعه از حیثه کاری قوه قضاییه خارج است و قوه مجریه از طریق وزارتخانه‌های مربوطه می‌تواند نقش قابل توجهی در پیشگیری اجتماعی ایفا نماید.

۲-۲. رویکرد سیاست جنایی تقنینی نسبت به نقش قوه مجریه در مهار بزهکاری

پیشگیری جامعه‌مدار بر اصلاح شرایط اجتماعی و تأمین رفاه تأکید دارد. بنابراین، نهاد مسئول در این زمینه وظیفه دارد تا برای بهینه‌سازی وضعیت اقتصادی جامعه، فقرزدایی و حل معضل بیکاری و مسکن افراد جامعه تلاش نماید. در همین راستا نیز قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رفع نیازهای مادی و معنوی افراد را بر دوش دولت (قوه مجریه) قرار داده و دولت را به رفع تبعیض‌های ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه شهروندان موظف نموده است. در اصل بیست‌وهشتم، دولت به فراهم نمودن امکان اشتغال به کار و شرایط رفاهی برای همه افراد موظف شده است. به موجب اصل بیست‌ونهم، وظیفه تأمین خدمات بهداشتی و درمانی و بیمه و بازنشستگی و ... بر عهده دولت گذارده شده است. اصل سی‌ام، بر وظیفه دولت در فراهم نمودن آموزش و پرورش رایگان برای همه و در اصل سی‌ویکم بر وظیفه تأمین مسکن متناسب با نیاز، تأکید شده است. در واقع، پیش از وقوع جرم، تدابیر اجتماعی باید به‌منظور کاهش بسترهای بزهکاری به مساعدت نظام عدالت کیفری بیایند.

پیشگیری اجتماعی، رایج‌ترین شکل پیشگیری اولیه و غیرکیفری است و شامل اقدام‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌شود. تغییر اوضاع و احوال نامساعد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، هسته اصلی این مدل از پیشگیری را تشکیل می‌دهند.^۱ بنابراین، وقتی قانون اساسی تأمین مسکن، شغل، بیمه، خدمات درمانی و آموزش و پرورش را بر عهده دولت (قوه مجریه) می‌گذارد، حاکی از آن است که بخش مهمی از پیشگیری اولیه را بر دوش این قوه نهاده است. علاوه‌بر دیدگاه قانون اساسی در این

۱. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین، «پیشگیری عادلانه از جرم»، مندرج در: علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، انتشارات سمت، ۱۳۸۳، ص. ۵۷۰.

خصوصاً، مواد متعددی در قانون پیشگیری از جرم نیز به ضرورت ورود قوه مجریه در این عرصه توجه شده است. اقدام‌های نیروی انتظامی در زمینه پیشگیری به مرحله پیش از ارتکاب جرم اختصاص دارد که بخشی از وزارت کشور تلقی می‌شود. ماده ۲ قانون نیروی انتظامی مقرر داشته است: «نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، سازمانی است مسلح، در تابعیت فرماندهی کل قوا و وابسته به وزارت کشور». بنابراین، اقدامات فرهنگی و اجتماعی پلیس به‌منظور پیشگیری از جرم نیز به‌عنوان بخشی از عملکرد قوه مجریه در این حوزه محسوب می‌گردد. در ماده ۲ قانون پیشگیری از جرم، در ترکیب اعضای شورای عالی پیشگیری از جرم، بسیاری از اعضای قوه مجریه نیز حضور دارند.

۳. نحوه نقش آفرینی قوه مجریه در پهنه پیشگیری اجتماعی از جرم

ریشه بسیاری از جرایم در بسترهای آسیب‌گونه اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی نهفته است. در واقع، فقدان فرصت‌های قانونی و بی‌عدالتی در توزیع فرصت‌ها، زمینه رفتارهای ضدا اجتماعی را فراهم می‌کند. با توجه به وظایف هریک از نهادهای دولتی و وزارتخانه‌ها، از جمله وزارت آموزش و پرورش، وزارت بهداشت و وزارت رفاه مشاهده می‌شود که آنچه اقدامات اجتماعی پیشگیرانه نام گرفته است، در حوزه وظایف این وزارتخانه‌ها قرار دارد. علاوه بر وزارتخانه‌ها، نهادهای دیگری نیز در زیرمجموعه قوه مجریه می‌توان یافت که در امر پیشگیری از جرم دخیل هستند؛ از جمله ستاد مبارزه با مواد مخدر. ماده ۳۳ قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر، برای ستاد مبارزه با مواد مخدر با ریاست رئیس‌جمهور به‌عنوان عالی‌ترین مقام اجرایی کشور پس از مقام رهبری، وظایفی در جهت پیشگیری از قاچاق مواد مخدر پیش‌بینی نموده است.

پیشگیری اجتماعی با ایجاد تغییر و اصلاح در افراد و شرایط اجتماعی، به دنبال کاهش ارتکاب جرم به صورت پایدار و همیشگی است و با بهره‌گیری از تدابیر مختلف در صدد اثرگذاری بر تکوین شخصیت افراد است.^۱ پیشگیری اجتماعی، در واقع به برنامه‌های درازمدت جهت اصلاح محیط اجتماعی می‌اندیشد. در واقع، پیشگیری جامعه‌مدار با بهبود شرایط زندگی اجتماعی در یک محیط معین به‌طور مستقیم بر رفتار مجرمانه فرد تأثیر می‌گذارد. مهم‌ترین برنامه‌های دولت (قوه مجریه) در امر پیشگیری اجتماعی به تفکیک وزارتخانه مسئول به شرح ذیل است:

۱. نیازپور، امیرحسن، پیشین، ص. ۹۷.

- وزارت امور اقتصادی و دارایی: تغییر اوضاع نامساعد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و نیز مبارزه با عوامل روانی ارتکاب جرم، هسته اصلی پیشگیری اجتماعی است.^۱ مرتون، جامعه‌شناس امریکایی، معتقد است که هر زمان فرهنگ غالب در جامعه ارزش‌های اقتصادی را مدّ نظر قرار دهد و به موازات آن امکانات دسترسی به این ارزش‌ها عادلانه و کافی نباشد، فشار شدیدی بر طبقه محروم به سوی مسیرهای غیرقانونی ایجاد خواهد گردید.^۲ عصاره نظریات روسو نیز، بر این امر تأکید دارد که فساد از اجتماع ناشی می‌شود؛ بدین معنا که بزهکاری ریشه در بی‌عدالتی‌های اجتماع دارد. بنابراین، طرفداران نظریه روسو معتقد هستند که لازمه پیشگیری از جرم، از بین بردن بی‌عدالتی‌های اجتماعی است.^۳ فقر و مشکلات اقتصادی یک از مهم‌ترین علل ارتکاب جرم در همه جوامع است و با توجه به نقش وزارت امور اقتصادی و دارایی در تعیین سیاست‌های مالی کشور، این بخش از قوه مجریه در امر پیشگیری اجتماعی نقش قابل‌توجهی ایفا می‌نماید. در واقع، قوه مجریه می‌تواند از طریق اعمال سیاست‌های اقتصادی مناسب و کاهش فقر در جامعه نقش قابل‌توجهی را در حذف بسترهای اقتصادی جرم ایفا نماید.
- وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی: بیکاری نیز یکی دیگر از معضلات جدی جوامع است که به‌منظور از بین بردن مشکلات اقتصادی، فراهم نمودن زمینه اشتغال افراد جامعه بسیار مهم است. وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی که یکی از بازوهای قوه مجریه است، با برنامه‌ریزی صحیح در زمینه ایجاد اشتغال و بیمه‌های بیکاری، بخش مهمی از سیاست‌های پیشگیرانه اجتماعی را بر عهده دارد. ماده ۹ قانون ایجاد این وزارت، سیاست پیشگیری از ظهور یا گسترش انحراف و مشکلات اجتماعی از طریق فراهم نمودن زمینه استقرار رفاه عمومی و ارتقای حمایت‌های اقتصادی، اجتماعی و غیره را مدّ نظر قرار داده است. بند ۳ ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز بر تأمین عدالت اجتماعی و اقتصادی تأکید ورزیده است.^۴

۱. نجفی ابرندآبادی، پیشگیری عادلانه از جرم، پیشین، ص. ۵۷۰.

2. Merton , Robert "Social Theory And Social Structure", Free Press , New York, 1960, p. 211 .

۳. زارع مهدوی، قادر؛ و علی افراسیابی، «تحلیل مدل‌ها و گونه‌های پیشگیری از جرم بر مبنای فلسفه سیاسی هابز و روسو»، آموزه‌های حقوقی، شماره ۱۴، ۱۳۸۹، صص. ۲۰۷-۲۰۹.

۴. نجفی ابرندآبادی، پیشگیری عادلانه از جرم، پیشین، ص. ۵۶۴.

- وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی: با توجه به نقش غیرقابل انکار بیماری‌های روانی و جسمی در ارتکاب جرم، سیاست‌گذاری در حوزه سلامت، گامی مهم در پیشگیری از بزهکاری است و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی نیز در این عرصه سهم قابل توجهی دارد. ریشه بسیاری از جرایم در ناهنجاری‌های جسمی و روحی مجرم نهفته است. آمار ارتکاب جرم در جامعه‌ای که افراد آن از سلامت جسمانی و روحی بهتری برخوردار هستند و دسترسی عادلانه به امکانات درمانی فراهم است، کاهش خواهد یافت. بنابراین، قوه مجریه با پیش‌بینی بودجه مناسب برای این وزارتخانه و اعمال نظارت کافی بر فعالیت‌های آن می‌تواند در امر پیشگیری از جرم موفق باشد.
- وزارت ورزش و جوانان: سلامت روح و جسم، علاوه بر مراقبت‌های پزشکی و درمانی، مستلزم ورزش و استفاده از برنامه‌های تفریحی است. در جامعه‌ای که افراد آن از امکانات ورزشی و تفریحی مناسبی برخوردار هستند، بدون شک، آرامش و امنیت روانی حاکم است. بنابراین نباید از نقش وزارت ورزش و جوانان در پیش‌بینی برنامه‌های ورزشی و تفریحی غافل بود.
- وزارت آموزش و پرورش: با گسترش زندگی شهری و صنعتی شدن جوامع، امر جامعه‌پذیری فرزندان و آموزش آنها از نهاد خانواده به نهادهای آموزشی جامعه منتقل شده است و می‌توان ادعا کرد که امروزه تقریباً تمام کودکان به مدرسه می‌روند. بنابراین، بخش اعظم جامعه‌پذیری کودکان در مدرسه و پس از آن در دانشگاه و سایر نهادهای آموزشی صورت می‌گیرد و نهادهای فعال در این زمینه نقش مؤثری در تکوین شخصیت اجتماعی افراد دارند. بدون شک، بخش مهمی از پیشگیری از جرم از طریق آموزش احترام به هنجارهای اجتماعی و درونی ساختن آنها امکان‌پذیر است. تغییر ساختار شخصیت فرد در دوران کودکی، با کمک برنامه‌های تربیتی و آموزشی صورت می‌گیرد. تمایلات ضداجتماعی کودکان را می‌توان با مداخله کارآمد خانوادگی و اجتماعی خنثی کرد.^۱ آموزش و پرورش تأثیر شگرفی بر تمایلات فردی در جهت ارتکاب جرم دارد و احتمالاً یک منبع تعیین‌کننده در میزان جرایم ارتكابی است. آمار جنایی انگلستان حاکی از این است که در مناطق با سطح تحصیلات بالای شهروندان، میزان بزهکاری کمتر

1. Maughan , Barbara; and Michael Rutter, "Antisocial Children Grown Up", Cambridge University Press, 2001, pp. 505-552.

- است.^۱ بنابراین، بخش مهمی از پیشگیری رشدمدار به منظور اصلاح ساختار شخصیتی کودکان بر عهده وزارت آموزش و پرورش است.
- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: دانشگاه‌ها و مراکز علمی و فرهنگی می‌توانند با افزایش آگاهی افراد جامعه در پیشگیری از جرم سهیم باشند. بنابراین، علاوه بر آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی نیز نقش مؤثری در آموزش هنجارهای اجتماعی و تربیت افراد قانون‌مند دارند.
 - وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: برنامه‌های آموزشی منحصر به مدرسه و دانشگاه نیست و وسایل ارتباط جمعی نیز با بهره‌گیری از روش‌های تبلیغاتی و هنری ارزش‌های ملی و دینی را به شهروندان آموزش می‌دهند. یکی از مهم‌ترین وظایف رسانه‌های گروهی انتشار اخبار و اطلاعات و ارتقای دانش عمومی است. نقش رسانه‌های گروهی در انتقال تجربیات جمعی به مخاطبان همواره مورد توجه بوده است و بند ۲ اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز به این مسأله اشاره نموده است. در واقع، رسانه‌ها با آموزش حقوق و همین‌طور آموزش نحوه همکاری پلیس و مردم، نقش قابل توجهی در کاهش آسیب‌های اجتماعی و بزه‌دیدگی مخاطبان خود ایفا می‌کنند. بنابراین، نقش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در زمینه هدایت وسایل ارتباط جمعی و نظارت بر آنها با هدف پیشگیری از جرم بسیار مهم است.
- قوه مجریه از طریق توسعه بهداشت فردی، ارتقای عملکرد نهادهای آموزشی و نظارت بر فعالیت رسانه‌های گروهی نقش قابل‌تأملی در اصلاح شخصیت فردی و پیشگیری رشدمدار ایفا می‌کند. البته ذکر این نکته ضروری است که ورود قوه مجریه به عرصه پیشگیری از جرم خصوصاً در حوزه برنامه‌های درازمدت، منحصر به موارد مذکور در بالا نیست و نهادهای دیگری از جمله وزارت راه و شهرسازی نیز برای اصلاح معماری شهری و غیره در این امر مشارکت دارند. در واقع، سیاست‌گذاری صحیح در زمینه معماری شهری و توسعه شبکه‌های ارتباطی کشور نقشی مؤثر در پیشگیری از جرم دارد.

1. Feinstein, Leon; and Ricardo Sabates, "Education and Youth Crime Effects of Introducing the Education Maintenance Allowance Programme", Wider Benefits of Learning Working Paper No. 14, London, 2005, p.1.

نتیجه‌گیری

پیشگیری اجتماعی ناظر به مرحله پیش از ارتکاب جرم است و تلاش دارد تا بسترهای اجتماعی ارتکاب جرم را کاهش دهد. این نوع از پیشگیری اقدام به اصلاح و بهینه‌سازی شخصیت افراد و ساختارهای اجتماعی می‌نماید. متأسفانه قانون‌گذار در حیطه وظایف قوه مجریه صراحتاً به پیشگیری از جرم اشاره ننموده و این امر موجب شده است تا در برنامه‌ریزی و حتی پیش‌بینی بودجه این قوه، پیشگیری از جرم دارای جایگاه مشخصی نباشد. در حالی که بسیاری از وظایف این قوه می‌تواند جنبه پیشگیرانه داشته باشد و عملکرد وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های زیرمجموعه دولت تأثیر قابل‌ملاحظه‌ای در این امر دارد. در رویکرد جامعه‌مدار، قوه مجریه از طریق وزارتخانه‌های متعدد خود، خصوصاً وزارت امور اقتصادی و دارایی و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی اقدام به اصلاح شرایط اقتصادی و رفاهی جامعه می‌نماید. در رویکرد رشدمدار نیز این قوه به واسطه نهادهای فرهنگی تابعه خود و همین‌طور وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، وزارت بهداشت و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، در راستای ارتقای فرهنگ عمومی جامعه و به‌منظور بهبود شخصیت فردی شهروندان گام برمی‌دارد. اما همان‌طور که پیش‌تر نیز بیان گردید، به دلیل فقدان الزام قانونی صریح برای قوه مجریه، سیاست‌گذاری و سازمان‌دهی مشخصی در این امر وجود ندارد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که با واگذاری اختیارات بیشتر به قوه مجریه در خصوص پیشگیری اجتماعی و پیش‌بینی ضمانت‌اجراهای کافی در مورد قصور نهادهای دولتی از وظایف خود در این زمینه، بستر فعالیت‌های جدی‌تر فراهم گردد. در واقع، قانون‌گذار باید متولی انجام هر کدام از انواع پیشگیری از جرم را مشخص نماید تا کوتاهی و عدم توجه مرجع مذکور در این امر قابل پیگیری باشد.

منابع

- ابراهیمی، شهرام، «رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن»، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۲، ۱۳۸۸.
- _____، مجموعه رویه‌های بین‌المللی پیشگیری از جرم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۸.
- افراسیابی، علی، «تحلیل مدیریت پیشگیری از جرم به‌منظور ترسیم الگوی مطلوب برای آن»، حقوق و مصلحت، شماره ۴، ۱۳۸۸.
- آنسل، مارک، دفاع اجتماعی، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی ابرند آبادی، گنج دانش، چاپ چهارم، ۱۳۹۱.
- بابایی، محمدعلی؛ و علی نجیبیان، «چالش‌های پیشگیری وضعی از جرم»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۵، ۱۳۹۰.
- بیات، بهرام و دیگران، پیشگیری از جرم با تکیه بر رویکرد اجتماع‌محور، معاونت اجتماعی نیروی انتظامی ایران، ۱۳۸۷.
- رجبی‌پور، محمود، مبانی پیشگیری اجتماعی از بزهکاری اطفال و نوجوانان، پلیس پیشگیری ناجا، ۱۳۸۷.
- زارع مهدوی، قادر؛ و علی افراسیابی، «تحلیل مدل‌ها و گونه‌های پیشگیری از جرم بر مبنای فلسفه سیاسی هایز و روسو»، آموزه‌های حقوقی، شماره ۱۴، ۱۳۸۹.
- زینالی، حمزه، «پیشگیری از بزهکاری و مدیریت آن در پرتو قوانین و مقررات جاری ایران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۶، ۱۳۸۱.
- شاطری‌پور اصفهانی، شهید، «پیشگیری اجتماعی از وقوع جرم در کنواسیون پالرمو و کنوانسیون مریدا»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۳۸۸.
- عظیم‌زاده، شادی، «جرم‌شناسی تطبیقی پایداری در بزهکاری در حقوق ایران و آمریکا»، انتشارات جنگل، ۱۳۹۰.
- کامرون، مارگارت؛ و کولین مک‌دوگل، «پیشگیری از جرم از طریق ورزش و فعالیت‌های جسمانی»، ترجمه علی فقیهی ستاری و مجید رضایی راد، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره اول، ۱۳۸۵.
- محمد نسل، غلامرضا، «فرایند پیشگیری از جرم»، فصلنامه حقوق، دوره ۴۰، شماره ۱، ۱۳۸۹.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، «پیشگیری عادلانه از جرم»، مندرج در: علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، انتشارات سمت، ۱۳۸۳.

-
- _____، تقریبات درس جرم‌شناسی نظری، دوره دکتری دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۹.
 - نوریها، رضا، زمینه جرم‌شناسی، انتشارات گنج دانش، چاپ سوم، ۱۳۸۳.
 - نیازپور، امیرحسین، «بررسی پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانون پیشگیری از وقوع جرم»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵، ۱۳۸۲.

- Feinstein, Leon; and Ricardo Sabates, "Education and Youth Crime Effects of Introducing the Education Maintenance Allowance Programme", Wider Benefits of Learning Working Paper No. 14, London, 2005.
- Maughan, Barbara; and Michael Rutter, "Antisocial Children Grown Up", Cambridge University Press, 2001.
- Merton, Robert "Social Theory And Social Structure", Free Press, New York, 1960.

